

UDK: 152.0:15.07

Umida SADIKOVA,
Ma'mun universiteti PhD
E-mail:sadikova.umi@gmail.com

Urganch davlat universiteti PhD E.Raximova taqrizi asosida

NECESSARY ASPECTS OF RESEARCHING THE DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL QUALITIES IN PSYCHOLOGY

Annotation

In this article, emphasis is placed on the theory of competence tasks in professional training and opportunities for practicing psychologists. The development of professional qualities of psychologists with the opinions of scientists, professional stages, the universal competence of psychologists are highlighted.

Key words: Psychology, psychology, promotion, Internet, specialist, psychologist, emotion, professional quality, ability, higher education, group.

НЕОБХОДИМЫЕ АСПЕКТЫ ИЗУЧЕНИЯ РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КАЧЕСТВ В ПСИХОЛОГИИ

Аннотация

В данной статье акцент сделан на теории компетентностных задач в профессиональной подготовке и возможностях практикующих психологов. Освещены развитие профессиональных качеств психологов с точки зрения ученых, профессиональные этапы, универсальная компетентность психологов.

Ключевые слова: Психология, психика, пропаганда, интернет, специалист, психолог, эмоция, профессиональные качества, способности, высшее образование, группа.

PSIXOLOGIYADA KASBIY SIFATLAR RIVOJLANISHINI TADQIQ ETILISHINING ZARURIY JIHATLARI

Annotatsiya

Mazkur maqolada amaliyotchi psixologlar uchun imkoniyatlar va kasbiy tayyorgarligida kompetensiyasini vazifalari nazariyasiga urg'u berilgan. Psixologlarning kasbiy sifatlari rivojlanishini olimlarning fikrlari bilan, kasbiy bosqichlari, psixologning umummadaniy kompetensiyasi yoritilgan.

Kalit so'zlar: Psixologiya, psixika, targ'ibot, internet, mutaxassis, psixolog, emotsiya, kasbiy sifat, qobiliyat, oliy ta'lim, guruh.

Kirish. Bugungi kunda oliy ta'lim muassasalarida amalga oshirilayotgan islohotlar hamda o'zgarishlar bo'lg'usi mutaxassislarning shaxsiy va ijodkorlik imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishga imkon beradigan umumiy va kasbiy sifatlarni shakllantirishga qaratilgan bo'lib, bu borada yangidan yangi shart-sharoitlar amalga oshirilmoqda. Mazkur sharoitlarni tadbiiq qilish natijasida talabalar kelajak kasbi haqidagi tasavvurlarning adekvat timsolini shakllantirish, irodaviy harakatlarni rivojlantirish va unda o'z o'rnini topish qobiliyati, ularning shaxsiy imkoniyatlari va xususiyatlariga mos kelishi kabi xususiyatlar namoyon bo'ladi. Yoshlarning kasbiy qiziqishlaridan kelib chiqib, o'zlari tanlagan kasbining kelajakdagi obrazini o'zida hayolan ko'ra olsa, o'z imkoniyatidan foydalanib, mavjud qobiliyatini rivojlantirishga ta'sir qiladigan omilga transformatsiya qilish zarur bo'ladi. Mazkur jarayonda kasbiy sifatlarning rivojlanishi o'zida hissiy, irodaviy va kognitiv komponentlarni qamrab olgan kognitiv asosni vujudga keltiradi.

Mamlakatimizda, xususan prezident asarlarida shaxs va uning kasbiy rivojlanishi bo'yicha hukumat qarorlari va me'yoriy xujjatlar qabul qilingan hamda qonun bilan himoyalangan [1].

O'qitishning asosiy vazifasi innovatsiyalardan foydalangan holda kuchli bilimga ega avlodni yetishtirib chiqarishdan iborat. Bu borada amalga oshirilayotgan qator islohotlar bilan birga yetishib chiqayotgan yosh kadrlarning kasbiy bilimlarining amaliyotdagi natijasi ularning sifat ko'rsatkichini belgilab beradi. Shu asnodan bitiruvchi psixolog talabalarining kasbiy mukammallikka ega bo'lishi bugungi kunning asosiy maqsadidir.

Inson psixikasi haqidagi bilimlarning rivojlanish tarixi juda qadimiy va navqiron hisoblanadi. Barcha fanlarning otasi hisoblanmish falsafa fanining bir qismi sifatida bo'lgan, keyinchalik tadqiqotlar va ilmiy nazariyalar olib borish natijasida mustaqil fan sifatida psixologiya fani ajralib chiqqan.

Ayni kunda psixologiyaga ehtiyoj kundan kunga ortib bormoqda. Shu nuqtai nazardan amaliyotchi psixolog kasbi zamonaviy kasblardan biri hisoblanib, bunda hamisha insonlarning ruhiy olami bilan birga ishlar ekan, fandagi ilmiy nazariyalar kundan-kunga yangilanib borishi, bu esa ilmiy bilimlarni to'xtovsiz tarzda egallashni talab qiladi. Jamiyatga moslashish bilan bog'liq qiyinchiliklar, ehtiyojlarni qondirish uchun kuchli fiziologik va emotsional zo'riqish bilan harakatlanishni talab qiladigan faoliyatga zarurat oshadi. Bu, o'z navbatida, bir vaqtning o'zida shaxsni ham sotsium bilan munosabatlarini, ham o'zini boshqarish bilan bog'liq psixologik faoliyatni birga olib borish talabini keltirib chiqaradi. Natijada inson uni qo'llab-quvvatlaydigan, unga yanada kuch bag'ishlaydigan ichki faollikni faollashtiradigan, turli psixoemotsional holatlarda o'zini adekvat nazorat qilishga yordam beradigan mutaxassisga ehtiyoj sezadi. Bunday ehtiyojning amalga oshishi uchun bevosita psixolog yordamga keladi. Aslida, psixolog esa ijobiy natijaga erishishi uchun, insonlarning ishonchini qozonishi va ularga to'g'ri yo'l ko'rsata bilishida, eng avvalo o'zidagi irodani shakllantira bilishi, emotsiyasini boshqara olishi, muloqatchanlikning yuqori ko'rsatkichiga ega bo'lishi, umumiy jihatdan kasbiy kompetensiyaga ega bo'lishi zarur.

O'tgan yillarga nisbatan bugungi kunda bizning mamlakatimizda psixologlar haqidagi qarashlar mutlaqo o'zgaragan. Bu kasb bo'yicha to'g'ri tushunchalar paydo bo'la boshlagan. Insonlar tomonidan psixologga qo'yiladigan talab va tasavvurlar juda yuqori bo'lib, ular uchun bu kasb egasidan inson ruhini to'liq o'zgartira oladigan kasb egasi va hokozolar talab qilinmoqda. Vaholanki, amaliy psixolog kasbi kasbiy profiogrammada nazarda tutilgan faoliyat yo'nalishlarini amalga oshirishni talab qilgan ekan, bu ba'zan mijoz kutuvlari va psixolog mutaxassisning yondashuvi o'rtasida ba'zi tushunmovchiliklar va o'zaro nomuvofiqliklar keltirib chiqarish ehtimolining ham mavjudligini ko'rsatadi. Aynan aholi tomonidan psixolog mutaxassisga mana shunday kutuvlar jamiyatda psixologning kasbiy faoliyatini to'g'ri yo'lga qo'yilishi va shunga mos tarzda kasbiy rivojlanish jarayonining adekvat kechishiga ilmiy yondashuvni talab qiladi. Bu o'rinda psixolog mutaxassisning kasbiy sifatleri haqida ilmiy tadqiqotlarni tahlil qilish va uni rivojlantira olishi muhimdir.

Psixolog mutaxassisning kasbiy sifatleri va ularning rivojlanishi to'g'risidagi nazariy va amaliy ta'limotlar psixologiya fanining dastlabki bosqichlarida o'ziga xos tarzda talqin qilingan. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasining Konstitusiyasi, «Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi» to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, Vazirlar Mahkamasining qarori va ko'plab farmon va qarorlar shaxs va uning kasbiy rivojlanishi bo'yicha me'yoriy hujjatlar qabul qilingan hamda qonun bilan himoyalangan [1].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Mutaxassislik kasbga qo'yilgan talablardan biri kasbiy sifatlar bo'lib, muvaffaqiyatga erishish va samarali natija ko'rsata olish muhimdir. Bu esa mutaxassisning bilimni qay darajada o'zlashtirganligi bilan bog'liq. Kasbiy jihatdan rivojlanishda ma'lum sohaga tizimli yo'nalganlik xususiyatlariga alohida e'tibor berish kerak. Kasbiy sifatlar va kasbga yo'nalganlik, uning darajasini aniqlash va kasbiy shakllanish masalasiga rus olimi K.M.Gurevich shunday ta'kidlaydi: «Har bir inson, har qanday kasbni egallashi mumkin, ammo asosiy narsa bu qancha kuch va vaqt talab qilishida. Inson hayotidagi mehnat faoliyati davri cheklangan bo'lib, samarasiz, quvonchsiz faoliyat nafaqat shaxsiy baxtsizlik - bu pirovard natijada butun jamiyatda aks etadi. Shuning uchun kasbiy yo'nalganlikni bashorat qilish va uni shakllantirish yo'llari hech qachon o'z ahamiyatini yo'qotmaydi» [3]. Bu fikrdan shunday xulosa qilishimiz mumkin, kasbiy rivojlanish natijasida shaxsiy o'sish bilan birga baxt kategoriyasida ham ijobiy holatlar namoyon bo'ladi. Psixologlarning asosiy muammosida ham shu nuqtai-nazardan dolzarb ahamiyat kasb etgan.

Bu muammo qadimgi yunon faylasufi Aflotunning qarashlarida o'z aksini topgan: «Odamlar bir-biriga o'xshash bo'lib tug'ilmaydi, tabiati ham, qandaydir ish qilish uchun qobiliyatlari ham har xil. Shuning uchun insonlar o'zlarining tabiiy moyilliklari bilan biror ishini bajarsalar, miqdor jihatdan ham sifat jihatdan ham samarali bo'ladi» [2]. Yunon faylasufi Aflotun aytib o'tgan fikrlaridan shunday umumiylik borki, inson imkoniyati va qobiliyati darajasidan kasb tanlashi zarur va imkoniyatidan kelib chiqib tanlagan kasb va hunarida faoliyat yuritishda muammolarga kamroq duch keladi. Agarda o'zi sevib kasb tanlamas ekan, bilaks tanlagan kasbida muvaffaqiyatli natijalarga erisha olmaydi.

Ya.V.Latyushinning «Giyohvandilikka qarshi dasturda qatnashadigan ko'ngilli-maslahatchilarning muhim kasbiy sifatleri shakllanishi» (2004) tadqiqoti deviant xulqning qiyin turlari bilan davolanayotgan insonlarga psixoterapevtik va psixologik yordam ko'rsatish tadbirlarini olib borishda ishtirok qiladigan psixologlarning kasbiy sifatleri tahlil qilingan [4]. Darhaqiqat psixolog kasbi turli addiktiv xulqli insonlar bilan ishlar ekan, mehnat faoliyatiga chiqishdan oldin

ularida o'qish jarayonida zaruriy sifatlar rivojlanishi maqsadga muvofiq. L.M.Voytenko tomonidan olib borilgan «Bo'lg'usi psixologlarning kasbiy shakllanishida kommunikativ kompetentlik kasbiy determinat sifatida» nomli tadqiqotda ham psixolog kasbiy muhim sifatleri orasida kommunikativ kompetentlik muhim xususiyat sifatida eksperimental jihatdan tahlil qilingan [5]. Darhaqiqat amaliyotchi psixolog «odam-odam» kasb tipi bo'lganligi bois, uning asosiy quroli kommunikativ sifat hisoblanadi va kasbiy muvaffaqiyatga erishish psixologdan yuqori muloqotchanlik ko'nikmalariga ega bo'lishni talab qiladi.

Bundan tashqari psixologning kasbiy sifatlaridan kommunikativ qobiliyatlar ekanligini tadqiq qilish Yu.V.Anikeevaning «Talaba psixologlar kommunikativ qobiliyatlari rivojlanishining psixologik determinantlari» (2012) nomli ilmiy ishida ham o'rganilgan. Mazkur tadqiqotda bo'lajak psixologlarda kommunikativ qobiliyatlarning rivojlanishi xususiyatlari, ularning namoyon bo'lishida psixologlarning ta'siri va ahamiyati to'g'risidagi eksperimental izlanishlar amalga oshirilgan [6].

Psixolog kasbi shaxsda vujudga keladigan psixologik muammolar, shaxslararo nizolarda obyektiv va shaffof pozitsiyadan yondashish texnikasiga yordam berishda muhim hisoblanadi. T.V.Yevtushenko tomonidan olib borilgan «Nizoli xulq vaziyatida talaba psixologlarning kommunikativ kompetentligi rivojlanishi xususiyatlari» (2009) nomli tadqiqotda ham kommunikativ qobiliyatning turli nizoli vaziyatlarda shaxsning bartaraf qiluvchi xulqi sifatida tahlil qilingan. Aynan talaba psixologlarda bunday qobiliyatlarni rivojlantirishga e'tibor berish, kelgusida mijoz-psixolog munosabatlarida konfliktli vaziyatlarda yordam berish ko'nikmasi rivojlanishiga imkon beradi [7]. Fikrimizcha, bo'lajak psixologlarning kasbiy sifatleri tarkibidagi muhim xususiyat bu kommunikativ qobiliyat hisoblanib, bu boshqa fazilatlarga ahamiyatli ta'sir qiladigan xususiyatdir. Chunki psixologning kasbiy faoliyatidagi asosiy quroli bu muloqot hisoblanadi ekan, bu mutaxassisdan rivojlangan kommunikativ qobiliyatni talab qiladi.

G.A.Mironovning «Bo'lg'usi psixologlarning kasbiy sub'ektivligi shakllanishi» (2010) deb nomlangan dissertatsion tadqiqotida ham bo'lajak psixologlarda kasbiy o'z-o'zini anglash va kasbiy pozitsiyasini aniqlashda shaxsiy sub'ektivlik mezonlarining o'rni tahlil qilingan [8]. Bu ishda keltirilgan natijalardan kelib chiqib, jamiyatimizda yetishib chiqayotgan bo'lg'usi psixologlarda kelgusidagi kasbiy roli va pozitsiyasi haqidagi tasavvurlarini rivojlantiruvchi trening mashg'ulotlari dasturi shakllantirilishi zarur.

Tadqiqot metodologiyasi. Shaxsning subyektiv hayotiy o'rni va ijtimoiy mavqei o'rganishga ko'plagan nazariy yondashuvlar bo'lgani holda zamonaviy psixologiyada ularning o'zaro bog'liqligi o'rganilmagan, talabalarining kasbiy sifatlarini rivojlantirish va ijobiy ijtimoiy mavqei faollashtirishning to'laqonli, ilmiy asoslangan konsepsiyasi ishlab chiqilmagan.

Shu sababli, barcha talabalar uchun keltirilgan manbalar izohlanib, navbatdagi masala psixodiagnostik metodlar yordamida kasbiy sifatleri tashxislash hisoblanadi.

Psixologiyada kasbiy sifatlar rivojlanishini tadqiq etilishining zaruriy jihatlari uchun foydalanilgan metodologik asosi sifatida B.G.Anan'ev, L.S.Vigotskiy, A.N.Leontev, V.V.Davidov, S.L.Rubinshteyn, Abulxanova-Slavskaya kabi olimlarning determinizm, faoliyat, rivojlanish, ong va faoliyat birligi tamoyillari, L.S.Vigotskiyning yuqori aqliy funksiyalar rivojlanishi nazariyasi, B.F.Lomovning shaxsning atrof olamga subyektiv munosabati yondashuvi, shuningdek, D.Syuperning kasbiy shakllanishda «Men» konsepsiyasi taraqqiy etishi hamda amaliyotga tadbiq etish yondashuvi tashkil etdi [9].

Faoliyat nazariyasi va psixologiyadagi faollik tamoyillari rus psixolog olimlaridan S.L.Rubinshteyn, A.N.Leontev, L.S.Vigotskiy V.V.Davidov va boshqalar tomonidan faoliyat yondashuvi negizida o'rganilgan. Olimlarni ta'kidlashicha «Shaxs - bu muayyan tizim hisoblanadi, uning sifatlari ijtimoiy, aqliy va axloqiy faoliyatining natijasidir» [10]. Shu nuqtai nazardan ham shaxs shakllanishidagi muhim jihatlar uning kasbiy sifatlari rivojiga ham sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

An'anaviy yondashuvdagi atrofdagi voqelikni o'zgartirish orqali inson o'z tabiatini o'zgartiradi, degan pozitsiyasiga asoslanib, S.L.Rubinshteyn shaxsning yo'nalishini o'rganishda tizimli yondashuvning asosini tashkil etgan ong va faoliyatning birligi tamoyilini ilgari surdi. Ongning faoliyat bilan chambarchas bog'liqligi mazmuni «ularning o'zaro bog'liqligi va mazkur bog'liqlikni tasdiqlashdan iborat: inson faoliyati uning ongini shakllantirishni, uning intellektual aloqalarini, jarayonlarini va xususiyatlarini belgilaydi va bu ikkinchisi, tartibga soluvchi faoliyat, ularni adekvat amalga oshirish sharti hisoblanadi» [11]. B.F.Lomov va G.S.Nikiforovlar tadqiqotlarida, o'z-o'zini rivojlantirish - bu o'z-o'zini chuqur bilish va mukammallikka erishish motiviga asoslangan o'z-o'zini takomillashtirish jarayoni, degan xulosaga keladi.

«Ijtimoiy munosabatlar» (K.A.Abulxanova-Slavskaya), «turmush tarzi» (E.V.Shoroxova), «muloqot» (V.N.Myastsev, B.F.Lomov), «hayotiy faoliyat» (G.M.Andreeva, A.V.Petrovskiy) kabi kategoriyalarning chuqurlashishi [12], bu shaxs tarkibidagi markaziy yoki magistral komponentni aniqlashda muhim ahamiyatga ega. A.V.Petrovskiy shaxs rivojlanishining yetakchi omilining asosi sifatida faoliyat vositachiligidagi munosabatlar turini ilgari suradi.

Tahlil va natijalar. Psixolog kasbinining taraqqiyotidagi ilmiy yondashuvlar o'zining ahamiyatiga ega bo'lib, konseptual va tadqiqotchilik xususiyatlarini namoyon qiladi. Ushbu yondashuvlarning aniqlovchi, tavsiflovchi va fragmentar xarakterlarini ham inobatga olish muhim ahamiyat kasb etadi.

Psixologlarning amaliy faoliyatida duch keladigan vazifalar bo'yicha vaziyat qoniqarli darajada emas va ular to'liq aniqlanmagan, tizimli ravishda shakllantirilmagan, tasniflash amalga oshirilmagan. Qator tadqiqot doirasida izlanishlar olib borgan har bir muallif ularni o'rganish doirasidan tahlil qiladi. Nazariy va amaliy bilimlar o'rtasidagi

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh.M. "Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik - har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak". O'z.R Vazirlar Mahkamasining 2016 yil yakunlari va 2017 yil istiqbollarga bag'ishlangan majlisidagi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti nutqi. //Xalq so'zi gazetasi, 2017 yil 16 yanvar №11.
2. Бодров В.А. Психология профессиональной пригодности. Учебное пособие для вузов—М. ПЕПСЕ, 2001— 511с .
3. Гуревич К.М., Матвеев В.Ф. О профессиональной пригодности операторов и способах ее определения. Вопросы пригодности оперативного персонала энергосистем. М.: Просвещение, 1966. 239-с
4. Латушин Я.В. Формирование профессионально важных качеств волонтеров-консультантов антинаркотических программ: дис.канд.психол.наук. Челябинск. 2004. 209 с.
5. Войтенко Л.М. Коммуникативная компетентность как детерминанта профессионального становления будущего психолога: дис.канд.психол.наук. Сочи. 2011. 253 с.
6. Аникеева Ю.В. Психологические детерминанты развития коммуникативных способностей студентов-психологов: дис.канд.психол.наук. Ставропол. 2012. 236 с.
7. Евтушенко Т.В. Особенности развития коммуникативной компетентности студентов-психологов в ситуации конфликтного поведения: дис.канд.психол.наук. Ростов-на-Дону 2009. 185 с.
8. Миронов Г.А. Формирование профессиональной субъективности будущих психологов: дис.канд.психол.наук. Москва. 2010. 148 с
9. Super.D.E.The psychologyofcareer.—N.Y.,1957.—P.400.
10. Розин М.В. Построение сценария жизни как механизм личностного развития юношества: Дис. канд. пс. наук. М., 1994. - 130 с.,
11. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л.Рубинштейн. -СПб.: Питер, 2001. - 720 с.
12. Никифорова О.В. Ценностная детерминация творческого педагогического труда в условиях перехода к новой образовательной парадигме: Дис. канд. пс. наук. Томск, 1997. - 179 с.

mavjud ba'zi bo'shliqlarni bartaraf etishda tadqiqotchi maqsadli harakatlar, izlanishlar olib borishi zarur.

Jamiyatda psixolog kasbinning mavqeini oshirish va ularni kasbiy faoliyatga tayyorlash muammosini hal qilish zarurati mavjud. Muammolarni aniqlash va uni hal etish yo'llarini tahlil qilishda amaliyotchi psixologlar zamonaviy talablarga javob bera olishi muhim.

Xulosa va takliflar. Demak, hozirgi vaqtda globallashtirish jarayoni sodir bo'layotgan davrda psixologiya sohasidagi zamonaviy talablarga mos rivojlanish jarayoni bo'lg'usi psixologlarning kasbiy sifatlari rivojlantirish va kasbiy ta'limni optimallashtirish talabini qo'yadi. Bu esa psixologiya yo'nalishi talabalarida kasbiy kompetentlik darajasini oshirishga xizmat qiladigan kasbiy sifatlarni rivojlantirishga har qachongidan ko'ra ham muhim ahamiyat qaratish zarurligini bildiradi.

Bugungi kunda fan-texnikalarning rivojlanishi, insonlarning yashash va turmush tarzi takomillashtirishi, bu psixolog mutaxassisligining yanada yuksak darajada takomillashtirishi, insonlar hayoti uchun ma'suliyatli kasbiy mahoratini rivojlantirishi zamon talabga aylanmoqda. Shu munosabat bilan kasbiy muammolarni yechishga nazariy va amaliy jihatdan tayyor, kasbiy faoliyat tizimini yaratish, qo'llash va moslashtirishga qodir yuqori malakali kadrlar tayyorlash muammosi alohida ahamiyat kasb etadi. Bu esa bo'lg'usi psixologlarning o'z yo'nalishini mukammal tarzda zamon bilan hamnafaslikda rivojlantirishi eng dolzarb masalalardan biridir.

1. Amaliy psixologiya sohasi mamlakatimizda birmuncha, amaliyotning ancha yangi, yosh sohasi bo'lib, uning ta'limotida ma'lum bir tuzilmasizlik mavjud. Mana shu noaniqliklarni bartaraf qilish psixolog mutaxassisning muhim zaruriy kasbiy sifatlari ajratib olishga yordam beradi.

2. Talaba psixologlarni o'rganayotgan yo'nalishining mukammalligi uchun kasbiy tayyorgarlik, intellektual salohiyat va kasbiy ta'lim natijasida dunyoqarash shakllanadi.

Psixolog talabalarni kasbiy jihatdan mukammallik darajada tayyorlash, kasbiy salohiyati bilan erishadigan yutuqlarini ilmiy manbalar bilan o'rganish, zarur innovatsiyalar bilan boyitish, ajratib olish va tahlil qilishga qaratilgan ilmiy adabiyotlarda turli yo'nalish vakillari va olimlar o'zlarining tadqiqot predmetidan kelib chiqib, o'z variantlarini taklif qilganlar, bundan shunday xulosa qilish mumkinki, muhimi psixolog kasbiy muvaffaqiyatini ta'minlab beradigan asosiy kasbiy sifatlarni ajratib olish zarur.